

УДК 347.922

DOI <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.6.1.13>

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ПРАВОСУДДЯ В ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО УКРАЇНИ

Дегтяр Руслана Олександрівна,

викладач-стажист кафедри кримінально-правових дисциплін та
судочинства Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Печена Таїсія Олександрівна,

студентка 3 курсу,
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

У статті здійснено огляд процесу імплементації європейських стандартів правосуддя в цивільне судочинство України з детальним дослідженням основоположних принципів судочинства Євросоюзу. Доцільність огляду вибраної проблематики пояснюється тривалою судовою реформою, яка націлена на інтеграцію України з ЄС. Аналізуючи процес імплементації європейських стандартів у цивільне судочинство України, вказано на істотні позитивні зміни в Цивільному кодексі України, що відбулися в 2017 році, які покликані зробити процес цивільного судочинства більш доступним, швидким та прозорим. Зміни зачепили також Господарський процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства України та інші нормативно-правові акти, регулюючи суспільні відносини в цих сферах. Доведено, що на сьогоднішній день судова реформа не завершена і перебуває в процесі реалізації. Причиною цього є наявність різноманітних помилок під час виконання практичних рішень, які згодом будуть змінюватися і в теоретичному відображенні. Дослідження дало можливість констатувати, що реорганізація основних процесуально-правових інститутів здійснення цивільного судочинства в Україні призведе до створення сучасної європейської системи правосуддя. Стосовно нормотворчого процесу, то для впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України слід враховувати особливості системних зв'язків національного процесуального законодавства, динаміку змін у європейських моделях цивільного процесуального регулювання здійснення судочинства. Окрім теоретичного закріплення та практичного виконання нововведень, спрямованих на інтеграцію нашої держави з ЄС, ці принципи та стандарти потребують глибокого наукового аналізу для покращення розуміння інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності процедур впровадження цих стандартів, що створює перспективні напрями для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: євроінтеграція, імплементація, цивільне судочинство, принципи судочинства, європейські стандарти, міжнародні стандарти.

Dehtiar Ruslana, Pechena Taisia. Implementation of European standards of justice in civil proceedings of Ukraine

The article provides an overview of the process of implementation of European standards of justice in civil proceedings of Ukraine with a detailed study of the fundamental principles of the EU judicial system. The expediency of reviewing the selected issues is explained by the ongoing judicial reform aimed at Ukraine's integration with the EU. Analyzing the process of implementation of European standards in the civil proceedings of Ukraine, significant positive changes in the Civil Code of Ukraine, which took place in 2017, are indicated. Designed to make the process of civil proceedings more accessible, fast, and transparent, the changes also affected the Commercial Procedure Code, the Code of Administrative Procedure of Ukraine and other

legal acts regulating public relations in these areas. It is proved that today the judicial reform is not completed and is in the process of implementation. The reason for this is the presence of various errors in the implementation of practical decisions, which will subsequently change in the theoretical reflection. The study made it possible to state that the reorganization of the main procedural and legal institutions of civil justice in Ukraine will lead to the creation of a modern European system of justice. Regarding the rule-making process, to implement European standards in the field of procedural and legal regulation of civil proceedings in Ukraine, it is necessary to take into account the peculiarities of the systemic links of national procedural legislation, the dynamics of changes in European models of civil procedural regulation of the judicial process. In addition to the theoretical consolidation and practical implementation of innovations aimed at the integration of our country with the EU, these principles and standards require in-depth scientific analysis to improve the understanding of the interpretation and enforcement of the procedures for the implementation of these standards, which creates promising areas for further research.

Key words: *European integration, implementation, civil proceedings, principles of justice, European standards, international standards.*

Реформування вітчизняної системи судочинства та покращення його у відповідності до європейських стандартів – складний та довгий процес. Зміни спрямовані не тільки на підвищення рівня захисту прав населення, але й пертурбації доволі консервативного законодавства на більш сучасне та гнучке, таке, що відповідає потребам суспільства.

Перші кроки щодо прийняття правових орієнтирів судового співробітництва були задекларовані та ратифіковані ще в 2014 році угодою між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством атомної енергетики та їхніми державами-членами. До визначеного курсу подальшого розвитку цивільного судочинства віднесено принципи юридичної визначеності, право на справедливий суд тощо [1]. Водночас було досягнуто домовленості про судове співробітництво у цивільних справах на основі багатосторонніх правових документів, основним з яких стала конвенція Гаазької конференції з міжнародного приватного права у сферах міжнародного правового співробітництва та судового процесу.

Складнощі впровадження міжнародних або європейських стандартів у систему цивільного судочинства проявляються як у механічних процесах, наприклад, визначення послідовності дій та етапів імплементації, урахування особливостей національного законодавства та динаміки змін у правовій системі Європейського Союзу, так і соціальних, адже народ нашої держави має менталітет, який нав'язувався

застарілою соціалістичною системою управління. Іншими словами, громадяни України тією чи іншою мірою можуть бути не готові до різких радикальних змін. Ці два критерії ускладнюють формування ефективної правової бази.

Для легшого сприйняття майбутніх реформ пропонуємо ознайомитися з вищезазначеними правовими термінами більш детально, розпочавши з поняття «європейський стандарт».

У липні 2017 року було ухвалено Резолюцію Європейського Парламенту (2015/2084(INL)), яка включає у себе рекомендації Комісії щодо спільних мінімальних стандартів цивільного процесу в Європейському Союзі. Вказаний термін було вжито вперше на рівні права актів ЄС, хоча питання спільного законодавства розглядалося вже декілька років.

У нормативно-правовому акті було зазначено основне завдання мінімальних стандартів цивільного процесу, а саме забезпечення прав осіб шляхом встановлення вказаних трюїзмів щодо початку, проведення і завершення провадження з розгляду цивільних справ у судах держав-членів, що гарантувало якісне проведення нового етапу гармонізації цієї галузі права. Нововведені норми, за задумкою авторів реформи, мали застосовуватися як до транскордонних, так і до внутрішніх спорів [2, с. 56–57].

Запропоновані стандарти потребували ширшого тлумачення, особливо ті, що стосувалися міждержавних справ. Для їх розширення розглядалися питання загальних

зобов'язань держав-членів щодо забезпечення засобів, процедур та заходів ефективного судового захисту, вимог до проведення судових засідань, застосування тимчасових та інших забезпечувальних заходів, так званої процедурної продуктивності, вмотивованості рішень, загальних принципів щодо управління провадженням, порядку надання доказів, залучення судових експертів, особливостей врегулювання спору без судового розгляду, розподілу судових витрат, надання правової допомоги, а також вимоги щодо унеможливлення зловживань фінансуванням, за рахунок якого особа звертається до суду. Тобто серед цих стандартів є принципи цивільного процесу, про які йтиметься далі, відображені в національному законодавстві, конкретні права учасників процесу, а також правила, які застосовуються для розгляду і вирішення справ.

Таким чином, можна вважати, що мінімальні стандарти – це комплекс соціальних норм і нормативів, якими визначаються вимоги, критерії, показники та умови, необхідні для задоволення потреб громадян в якісних і доступних послугах країни. Проте згаданий термін не є загальноживаним, тому вважаю доцільним охарактеризувати його правову природу, зазначивши принципи, на яких він базується.

Зазвичай принципами права прийнято вважати основні ідеї, які закріплені на законодавчому рівні, тобто вихідні положення, що регулюють суспільні відносини. Серед принципів цивільного процесу виділяють диспозитивність, змагальність сторін, публічність та відкритість тощо. Логічно одразу згадати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також рішення Європейського суду з прав людини, відповідно до яких сформувався основні правові тези, однією з яких є незалежність суддів.

Зміст принципу можна характеризувати такими ознаками, як:

1. Незалежність суддів від думки органів державної влади, включаючи суди вищої інстанції, посадових осіб, громадських організацій чи рухів, думки решти складу суду у разі колегіального розгляду справи. З цього витікає друге положення.

2. Суддя керується виключно законом, що вказує на абсолютну незалежність

судді під час здійснення ним правосуддя. Особливо це стосується процесуальної форми вирішення справ. Принцип тісно взаємопов'язаний з таким твердженням.

3. Поширення дії принципу незалежності виключно на процесуальну діяльність судді в чітко визначеній формі.

4. Непідзвітність судді щодо прийняття ним рішення.

5. Призначення та діяльність суддів, що передбачає відсутність зовнішнього впливу на призначення та тривалість мандату здійснюється в особливому порядку за наявності законодавчих гарантій.

6. Гарантіями підтримується незалежність суддів починаючи від особливостей матеріального та соціального забезпечення до безпеки їхніх сімей та конкретної особи окремо.

Щодо гарантій реалізації незалежності суддів, то можна розглядати передбачені міжнародним, європейським або ж національним законодавством нормативно-правові акти як засоби утвердження суддівської незалежності або мінімізації неправомірних зовнішніх чи внутрішніх впливів на суддю під час здійснення ним правосуддя.

Перелік реверсів має свою класифікацію. Так, у науковій літературі виділяють загальні гарантії (політичні, соціальні, економічні) та спеціальні гарантії незалежності суддів. Останні своєю чергою поділяються на особисті професійні, організаційно-правові, соціально-економічні, процесуальні, гарантії безпеки сімей, а також морально-етичні гарантії.

Виключний перелік характеризується стабільністю, визначеністю та оперативністю, тобто самі принципи містяться у нормах права, закріплюються в оперативних охоронних нормах, реалізація яких здійснюється через відповідні процедури, які пов'язані таким чином: принцип незалежності суддів – гарантії незалежності – процедури їх застосування.

Окрім того, особисті професійні гарантії умовно діляться на позитивні, тобто ті, що спрямовані на розширення прав, пільг, спеціального порядку матеріального забезпечення тощо, та негативні, тобто юридичні обмеження суддів (несумісність з іншими видами оплачуваної діяльності, обмеження в деяких політичних правах, обмеження одержання нагород). Пере-

лік гарантій вітчизняного законодавства закріплений у Законі «Про судоустрій та статус суддів».

Говорячи про правове закріплення вищезгаданих положень, то слід зазначити, що національні нормативно-правові акти базуються на європейському та міжнародному законодавстві. Так, на міжнародному рівні правове закріплення принципу незалежності судів має своє відображення в документах щодо функціонування системи судоустрою, прийнятих ООН, Радою Європи, Європейською комісією ефективності правосуддя, Консультативною радою європейських суддів тощо. До основних з них належать: Рекомендації щодо ефективного впровадження Основних принципів щодо незалежності судових органів, Основні принципи незалежності судових органів, Європейська хартія про статус суддів та інші.

Практична реалізація положень, зазначених у міжнародних та європейських актах, в Україні ґрунтується також на положеннях національного законодавства, а саме на «Конституції України», законах «Про судоустрій та статус суддів», «Про забезпечення права на справедливий суд», нормах кодексів тощо [3, с. 7–9].

Порушення принципу незалежності суддів може призвести до притягнення до кримінальної відповідальності не тільки суддів, а й третіх осіб, що намагалися перешкодити суддівській діяльності у випадку, якщо така загроза вважається реальною.

Наступним принципом цивільного судочинства та одним з категорії нововведень є відкритість та публічність судового процесу. Вперше право особи на публічний розгляд справи було задекларовано Конвенцією про захист прав та основоположних свобод людини. У цьому нормативно-правовому документі цей принцип було закріплено лише в загальному вигляді з більш рекомендаційним, ніж практичним характером [4].

Деталізація положення відбулась лише в 2005 році Висновком № 7 Консультативної Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство». У цьому документі розглядалась транспарентність судової влади шляхом залучення суддів до освітніх програм, організації відкритих зустрічей, різноманітних зв'язків з громадськістю [5].

Зміст принципу відкритості судочинства полягає в публічному розгляді судових справ як способі усунення таємного незаконного самоправства суддів поза відомом суспільства, на чому наголошували представники Ради Європи. Звичайно, наявні провадження, відповідно до яких справа розглядається «поза закритими дверима». Так, п. 1 ст. 6 Конвенції закріплює право суду вести справу, не розголошуючи на публіку в інтересах моралі та громадського порядку, національної безпеки, або якщо того вимагає безпека життєдіяльності особи. Конвенція не закріплює обов'язок проводити судові засідання у відкритому форматі, скоріше передбачає можливість законодавства інших країн самостійно вибирати яким чином буде проходити засідання [4].

Так, наприклад, справа «Шпайль проти Австрії» проводилася не публічно з огляду на важкість спору [6]. А ось у справі «Ріпан проти Австрії» Європейський суд з прав людини посилався на відкритість судового розгляду задля інформування суспільства про місце, час проведення слухання, а також зміст ситуації [7].

Принцип відкритості судового процесу відповідно до Висновку № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» передбачає, що громадянам та працівникам ЗМІ повинен дозволятися доступ до судових зал, у яких проходять слухання, адже існують переваги присутності преси на засіданнях, серед яких є правова освіта та покращення іміджу судової системи [5].

Тим не менш суддя має з обережністю ставитися до присутності ЗМІ на засіданні через можливий негативний розголос справи. Такі події будуть загрожувати самому судді, що порушить принцип незалежності суддів. Загалом, принцип має імперативний характер.

Ствердження необхідності забезпечення публічного розгляду справи проходить з розвитком новітніх технологій, через що популяризується публікування судових рішень у Інтернеті. З цією метою Консультативна рада європейських суддів рекомендує для країн-учасниць ЄС здійснення публікацій рішень Верховних судів та інших важливих судових рішень

на інтернет-сайтах безоплатно, а також забезпечення можливості отримання друкованої версії рішення з оплатою лише вартості копіювання.

У національному законодавстві України принцип знаходить відголос у гласності та відкритості судового розгляду через публікування судових рішень на вебсайтах судів та публікації в державних друкованих виданнях. Можливість присутності ЗМІ на засіданнях також поступово вводиться в дію [3, с. 12–14].

Наступний європейський стандарт можна вважати базовим організаційним принципом судочинства. Право на доступність судочинства включає у себе інформування громадян про компетенцію судів, запровадження порядків судового розгляду справи, оперативність розгляду прав шляхом скасування застарілих малоефективних процедур, забезпечення матеріальної сторони питання тощо.

До правових стандартів доступності судочинства належить законодавче гарантування права особи на судовий захист порушених прав та свобод, закріплення в національній системі необхідних засобів судового захисту, обов'язок враховувати прецедентну європейську практику, заборону дискримінації особи, гарантовану юридичну відповідальність за порушення прав та свобод особи тощо.

Право на доступ до суду не є абсолютним і може бути справедливо обмеженим на рівні національного законодавства або конкретного суду. Однак для цього необхідно керуватися принципом його співрозмірності заяв їхній меті. Правомірними перешкодами цього права можуть бути юридичні, економічні та змішані причини. До них належить встановлення строків позовної давності, критеріїв подання заяв, сплати судових витрат тощо. Відповідно до ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод міжнародна судова установа розглядає обмеження права доступу до судочинства не у відповідності до національного законодавства, а у зв'язку із загальноприйнятими світовими стандартами цивільного права.

Європейським судом з прав людини позитивно сприймається відмова особи від судового розгляду справи, якщо це не

порушує положень Конвенції та укладено в письмовому вигляді. Так само і відмова осіб від права доступу до суду у зв'язку зі зверненням до третейського суду не буде вважатися порушенням ст. 6 Конвенції за умови, що така відмова можлива та висловлюється вільно і чітко [4].

Європейська практика судочинства щодо вищезгаданого принципу знаходить своє відображення і в цивільному законодавстві України. Відповідно до ст. 186 ЦПК України суддя має право відмовити у відкритті судового розгляду справи, якщо:

1) заява не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства;

2) є таке, що набрало законної сили, рішення чи ухвала суду про закриття провадження у справі між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, або є судовий наказ, що набрав законної сили, за тими самими вимогами;

3) у провадженні цього чи іншого суду є справа зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

4) є рішення третейського суду, прийняте в межах його компетенції, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав, за винятком випадків, коли суд відмовив у видачі виконавчого листа на примусове виконання рішення третейського суду або скасував рішення третейського суду і розгляд справи в тому самому третейському суді виявився неможливим;

5) є рішення суду іноземної держави, визнане в Україні в установленому законом порядку, щодо спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав;

6) настала смерть фізичної особи або оголошено її померлою чи припинено юридичну особу, які звернулися із позовною заявою або до яких пред'явлено позов, якщо спірні правовідносини не допускають правонаступництва.

У разі відмови відкриття справи відповідно до одного з таких пунктів суддя зобов'язаний дати чітке роз'яснення свого рішення. Відмову відкриття розгляду справи у судовому порядку можна оскаржити в апеляційному суді або Європейському суді з прав людини [3, с. 14–16].

У європейській судовій практиці наявні також стандарти, що перейняті з міжнародної арени, а саме зі США. Стандарти у сфері альтернативного вирішення спорів були вперше оприлюднені світу в 60-х роках минулого століття, а згодом набули широкого вживання в Німеччині, Франції та деяких інших країнах Європи. Поняття «альтернативне вирішення спорів» не є сталим та загальноживаним, тому в національному законодавстві країн воно трактується по-різному, маючи лише спільну основу. Так, можна розглядати цей принцип як альтернативу судовому рішенню або сукупність процедур вирішення справи на рівні із судовим розглядом. Перше поняття є вужчим, використовується в країнах, які тільки нещодавно запозичили таку практику та означає погоджувальні способи без втручання третьої сторони.

Поняття «альтернативне вирішення спорів» має свій поділ на категорії. Так, визначають публічні та приватні способи регулювання справи. Приватні використовуються виключно як добровільні методи, до яких можна віднести переговори чи арбітраж. До публічних належать ті, що включають обов'язкове втручання третьої сторони в обличчі суду, наприклад, судові переговори чи досудове посередництво.

Також альтернативні судові рішення поділяють за ознакою самостійності. Існують основні (претензійний порядок, медіація) та комбіновані (мінісуд, медіація-арбітраж тощо) [8, с. 76].

Залежно від застосування норм матеріального права виділяють юрисдикційні, тобто такі, що засновані на конкретних нормах права, та неюрисдикційні – стосуються виключно добровільного погодження сторін.

За метою застосування відрізняють полегшуючі, консультативні та визначальні. До першої категорії належать способи, за яких третя сторона не має консультативних повноважень, але може сприяти вирішенню спору (свого роду представництво). Консультативні передбачають участь третьої сторони, яка має повноваження надавати рекомендації щодо способів урегулювання спору. Визначальні процедури, в яких третя сторона наділена правом розглядати спір з винесенням

рішення, яке потенційно може бути виконане в примусовому порядку.

Основним документом, в якому закріплювалися положення щодо альтернативного вирішення спорів, є «Зелена книга» про альтернативне врегулювання спорів у цивільному та комерційному праві Комісії Європейських Співтовариств. В ній поняття альтернативного вирішення спорів визначено як політичний пріоритет. Оскільки цей документ не є регуляторним актом, а лише вказуючим на напрямок розвитку питання, в ньому не вказані такі механічні процеси судочинства, як арбітраж, медіація, мінісуд тощо.

Європейський Союз і Рада Європи активно впроваджують у судочинство директиву альтернативного вирішення спорів, особливо через застосування медіації, тож Директива Європейського парламенту «Про деякі аспекти медіації в цивільних і господарських спорах» від 21 травня 2008 року зобов'язує кожну країну-члена ЄС забезпечити професійну підготовку медіаторів і високу якість процесу медіації [9].

В Україні введення медіації у судовий процес відбулось відносно нещодавно з прийняттям Закону України «Про медіацію», який набув чинності 15 грудня 2021 року. В нормативно-правовому акті зазначено, що медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [10].

Розглянувши деякі європейські стандарти цивільного судочинства та ознайомившись з їх принципами, можна зробити висновок, що більшість з них тільки починає своє практичне застосування у вітчизняному законодавстві.

Говорячи про впровадження європейських та міжнародних норм у судову систему України, варто зазначити, що в реформі 2015 року знайшли своє відображення такі принципи цивільного судочинства, як: доступність правосуддя, право на ефективний та незалежний суд, оперативне виконання судових рішень тощо. Ці стандарти закріплені в Указі Президента України про «Стратегії реформування судочинства та суміжних правових

інститутів на 2015–2020 роки, яка набрала чинності 26 травня 2015 року». Пріоритетними напрямками на той час було визначено вдосконалення виконання принципу верховенства права, забезпечення ефективного функціонування судової влади шляхом впровадження принципів незалежного та справедливого суду з відповідністю до європейських цінностей та стандартів захисту прав людини [11, с. 112].

Розглядаючи процес імплементації європейських стандартів у цивільне судочинство України, варто вказати на істотні позитивні зміни в Цивільному кодексі України, що відбулися в 2017 році. Покликані зробити процес цивільного судочинства більш доступним, швидким та прозорим, зміни зачепили також Господарський процесуальний кодекс, Кодекс адміністративного судочинства України та інші нормативно-правові акти, регулюючи суспільні відносини в цій сфері.

Щодо Цивільного кодексу України, то у його положеннях, окрім основоположних, отримали своє відображення принципи безперешкодного звернення особи до суду, право особи на інформацію щодо справи, розумні строки розгляду цивільної справи, запровадження спрощених процедур тощо. Отримали розширення інститути юрисдикції, підсудності, доказування, позову, судових рішень тощо [12].

На сьогодні судова реформа не завершена. Вона перебуває в процесі реалізації. В ході виконання практичних рішень вияв-

ляються різноманітні помилки, які згодом будуть змінюватися і в теоретичному відображенні. Реорганізація основних процесуально-правових інститутів здійснення цивільного судочинства в Україні призведе до створення сучасної європейської системи правосуддя.

Підсумовуючи усе вищезгадане, можна зазначити такі європейські стандарти, які запозичені для національного законодавства, як: доступність правосуддя у цивільних справах; незалежний та справедливий суд; ефективний судовий захист та виконання судових рішень. Розглянуті принципи стають основою для майбутнього встановлення стандартів цивільного судочинства. У нормотворчому процесі впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України слід враховувати особливості системних зв'язків національного процесуального законодавства, динаміку змін у європейських моделях цивільного процесуального регулювання здійснення судочинства.

Окрім теоретичного закріплення та практичного виконання нововведень, спрямованих на інтеграцію нашої держави з ЄС, такі принципи та стандарти потребують глибокого наукового аналізу для покращення розуміння інтерпретаційно-правової та правозастосовної діяльності процедур впровадження цих стандартів, що створює перспективні напрями для подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони : Угода від 27 червня 2014 р. № 984_011. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Ізарова І.О. Спільні стандарти цивільного процесу в ЄС: загальна характеристика та перспективи реалізації. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*, 2018. Том 1. С. 55–61.
3. Голубева Н.Ю., Андронов І.В., Бут І.О. Європейські стандарти у сфері цивільного судочинства : навчально-методичний посібник. Одеса, 2021. 65 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) від 04.11.1950. *Офіційний вісник України*, 1998 р., № 13, № 32 від 23.08.2006, стор. 270.
5. Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство» : документ № ССЈЕ (2005), ор. № 7. URL: https://court.gov.ua/userfiles/visn_7_2005.pdf.
6. Рішення ЄСПЛ від 05 вересня 2002 року у справі «Шпайль проти Австрії» (заява № 42057/98). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22658%22%5D%7D>.
7. Рішення ЄСПЛ від 14 листопада 2000 року у справі «Ріпан проти Австрії» (заява № 35115/97). URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%2235115/97%22%7D%7D>.

],%22documentcollectionid2%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58978%22]}.

8. Альтернативні способи вирішення цивільних спорів за законодавством України : навчальний посібник / Верба-Сидор О.Б. та ін. ; за ред. О.Б. Верби-Сидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 416 с.

9. Про деякі аспекти медіації у цивільних та господарських правовідносинах : Директива 2008/52/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21 травня 2008 р. URL: <https://ukrmediation.com.ua/images/DOCS/Model-documents/mediation-directive-ukr.pdf>.

10. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради*, 2022, № 7, ст. 51.

11. Атаманчук І.В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 109–116.

12. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон від 18.03.2004 № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*, 2004, № 40–41, 42, ст. 492.